

13. Рогалев, А. Ф. Имя и образ. Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
14. Сотнікава, Т. Імёны беларускага народнага календара з характарыстычнымі кампанентамі / Таццяна Сотнікава // Роднае слова. – 2010. – № 9. – С. 54–56.
15. Сотнікава, Т. С. Матываванасць антрапанімаў у парэміях (на матэрыяле беларускіх і рускіх парэміялагічных зборнікаў) // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/25893/1>. – Дата доступу: 5.09.2024.
16. Хрышчановіч, Л. «Па імені і жыццё»: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
17. Шур, В. Уласнае імя *Іван* ва ўсходнеславянскіх мовах і фальклору / В. Шур, Н. Тачыла // [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <http://knigasvet.adu.by/be/autaram/litaraturnyya-kursy/259-ulasnae-imy-ivan-va-skhodneslavyanskikh-movakh-i-falklory.html>. – Дата доступу: 5.09.2024.
18. Хроленко, А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – 1974. – № 1. – С. 36–41.
19. Чарадзеіныя казкі. У 2 ч. / Рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973–1978.
20. Юдзянкова, Г. В., Кураш, С. Б. Да пытання аб культурным фоне онімаў як кампанентаў парэмій Мазырскага Палесся / Г. В. Юдзянкова, С. Б. Кураш // Славянская фразеология и паремиялогия: традиционные и новаторские решения проблем: К 80-летию со дня рождения профессора В. М. Мокиенко / редкол.: Е. В. Ничипорчик (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2020. – С. 254–258.

В. І. Андрэйчык

Дзяржаўная ўстанова адукацыі “Акадэмія адукацыі”

УДК 316.752:008:94

ФАРМІРАВАННЕ КАШТОЎНАСНЫХ АРЫЕНТАЦЫЙ: ГІСТАРЫЧНА-КУЛЬТУРНЫ АСПЕКТ

Ключавыя словы: каштоўнасці, каштоўнасныя арыентацыі, іерархія каштоўнасцей, духоўнасць, сацыяльныя нормы, культурны код.

У артыкуле разглядаюцца гістарычна-культурныя аспекты фарміравання каштоўнасных арыентацый. Аналізуюцца розныя падыходы да разумення каштоўнасных арыентацый, прадстаўлены ў працах айчынных вучоных А.І. Ляўко, М.М. Звёздкіна, Л.Г. Цітарэнкі і іншых. Увага надаецца ўплыву сацыяльных фактараў на фарміраванне каштоўнасных арыентацый. Падкрэсліваецца значэнне каштоўнасных арыентацый для інтэграцыі грамадства, іх уплыў на фарміраванне асобы.

Formation of value orientations: historical and cultural aspect

Key words: values, value orientations, hierarchy of values, spirituality, social norms, cultural code.

The article examines the historical and cultural aspects of the formation of value orientations. Various approaches to understanding value orientations presented in the works of Russian scientists A. I. Levko, M. M. Zvezdkina, L. G. Titarenko and others. Attention is paid to the influence of social factors on the formation of value orientations. The importance of value orientations for the integration of society, their influence on the formation of personality is emphasized.

Разгледзім сацыялагічныя аспекты ў вырашэнні пытання пра каштоўнасныя арыентацыі. Праблема каштоўнасцей стала адной з цэнтральных у сацыялогіі. Як адзначае М.М. Звёздкін, адной з прыярытэтных задач развіцця соцыуму з'яўляецца ўзнаўленне яго ключавых каштоўнасцей як умова стабільнасці грамадства. У абагульненым выглядзе ў сацыялагічных даследаваннях *каштоўнасці* прадстаўлены як аб'екты і з'явы, якія маюць значнасць для жыццядзейнасці як асобнага чалавека, так і сацыяльных груп і грамадства. Каштоўнасці выконваюць ролю фундаментальнай нормы, якая дапамагае чалавеку ажыццяўляць выбар сваіх паводзін, адобраных грамадствам, а таксама забяспечваюць інтэграцыю і кансалідацыю грамадства [4, с. 28].

Нягледзячы на агульнапрызнанасць катэгорыі "*каштоўнасць*", адсутнічае адзінства ў трактоўцы яе сутнасці і ролі ў грамадскім жыцці. Сацыялагічная навуковая думка дэманструе рознааспектныя погляды на разуменне *каштоўнасных арыентацый*. Сярод айчынных вучоных каштоўнасці і каштоўнасныя арыентацыі сталі прадметам увагі такіх даследчыкаў, як У. Л. Абушэнка, Л. В. Ахмерава-Ільіна, К. А. Данілава, А. І. Ляўко, Л. Г. Цітарэнка.

Так, праф. А.І. Ляўко акцэнтует ўвагу на нацыянальных, рэгіянальных, асаблівасцях сацыялізацыі маладога пакалення, аспектах фарміравання творчай асобы, сацыяльна-культурных фактарах стабільнасці беларускага грамадства. Вучоны даследуе аспекты духоўнага жыцця індывіда, уздзеянне асяроддзя на станаўленне і развіццё асобы, ролю сям'і ў фарміраванні каштоўнасных арыентацый. Сярод асноўных каштоўнасных арыентацый вылучаюцца: *культура, адукацыя, духоўнасць, сям'я*.

Даследчык сцвярджае, што *каштоўнасныя арыентацыі* асобы (сацыяльнай групы) з'яўляюцца пачаткам сацыялізацыі. Яны ствараюць аснову свядомых паводзін асобы. Канкрэтная сістэма каштоўнасных

арыентацый і іх *іерархія* выступаюць рэгулятарам развіцця асобы. Рэалізацыя каштоўнасных арыентацый мае на ўвазе вырашэнне супярэчнасцей у матывацыйнай сферы асобы, паміж ідэалам і рэальнасцю. Каштоўнасныя арыентацыі маюць дынамічны характар і фарміруюцца разам з засваеннем асобай сацыяльнага вопыту [6, с. 111].

Каштоўнасці фіксуюць нормы, якія склаліся ў жыцці і выяўляюцца праз менталітэт народа як норма [5, с. 120]. Фарміраванне нацыянальных і маральных каштоўнасцей уяўляе сабой складаны і сістэмны працэс. Нацыянальныя і маральныя каштоўнасці вызначаюцца культурнай ідэнтычнасцю [6, с. 186].

На думку А. І. Ляўко, працэс фарміравання каштоўнасных арыентацый уяўляе сабой узаемадзеянне аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. Па-першае, гэта выражэнне каштоўнасцей і ідэалаў грамадства, па-другое, пастаянная праца асобы з гэтымі культурнымі ўзорамі, у працэсе якой адбываецца фарміраванне асобы, яе індывідуальнасці [5, с. 138]. Як адзначае вучоны, “фарміраванне каштоўнасных арыентацый немагчыма з дапамогай аднаго толькі псіхалага-педагагічнага ўзаемадзеяння, вызначальная роля належыць унутранай узаемасувязі паміж каштоўнаснымі арыентацыямі настаўніка і вучня” [6, с. 5]. Адпаведна сістэма адукацыі не можа быць эфектыўнай, калі не адбываецца асэнсаванне яе каштоўнасных асноў.

К. А. Данілава трактуе *пытанне каштоўнасцей у кантэксце трох канцэптуальных падыходаў*: 1) каштоўнасці – суб'ектыўна значымыя аб'екты для чалавека, сацыяльнай групы і грамадства ў цэлым; 2) каштоўнасці існуюць незалежна і складаюць паняцце дабра; 3) каштоўнасці з'яўляюцца агульнапрызнанымі эталонамі і асновай для фарміравання жыццёвых мэтаў [3, с. 29]. Даследчык вылучае *базавыя каштоўнасці* і разглядае іх у якасці “прыярытэтаў, якія выступаюць жыццёвымі мэтамі і асноўнымі сродкамі іх дасягнення, з'яўляюцца першаснымі матывамі і рэгулятарамі сацыяльных паводзін, абумоўліваюць характар узаемаадносін індывіда і навакольнага асяроддзя” [3, с. 51]. Базавыя каштоўнасці ўтвараюць *іерархічную сістэму*, якая складаецца з *трёх асноўных элементаў* (*кагнітыўнага, эмацыянальнага, камунікатыўна-індывідуальнага*). Убазавую сістэму каштоўнасцей беларускай моладзі навукоўца ўключае сям'ю, працу, сяброў, вольны час, рэлігію, палітыку. Базавыя каштоўнасці ўзаемадзеіваюць паміж сабой, функцыянуюць як цэлае, складаюць тэарэтычную мадэль аксіялагічных прыярытэтаў моладзі. Дадзеная мадэль вызначае асноўныя рысы сацыяльна-культурнага асяроддзя грамадства, абумоўлівае выбар гістарычных і сучасных сацыяльных каштоўнасцей. Сярод тэндэнцый дынамікі сістэмы каштоўнасцей беларускай моладзі К. А. Данілава фіксуе рост індывідуальных каштоўнасцей і іх прыярытэт над сацыяльнымі. Маладыя людзі фарміруюць сваю сістэму і іерархію каштоўнасцей, з якіх

выбіраюць найбольш якасныя і эфектыўныя для дасягнення жыццёвага поспеху.

Л. В. Ахмерава-Ілына прытрымліваецца сацыяльна-культурнага падыходу ў разуменні каштоўнасных арыентацый. На думку вучонага, “каштоўнасныя арыентацыі з’яўляюцца акумулятарам сацыяльных каштоўнасцей, якія суб’ект інтэрпрэтуе пад уздзеяннем сацыяльнага асяроддзя” [2, с. 29]. Даследчык лічыць, што каштоўнасці, якія вучні засвойваюць у школе, становяцца перадумовай фарміравання валявых якасцей. *Каштоўнасныя арыентацыі ўяўляюць сабой адзінства каштоўнасна-нарматыўных, маральна-эстэтычных, рацыянальных і эмацыянальна-пачуццёвых пачаткаў, выступаюць у якасці асноўнага паказчыка развіцця духоўнасці чалавека і спосабу яго далучэння да грамадскага жыцця і культуры* [2, с. 12]. Каштоўнасныя арыентацыі як паказчык духоўнага развіцця асобы фарміруюцца ў працэсе сацыялізацыі праз уключэнне асобы ў грамадскія адносіны і культуру. Менавіта праз узаемадзеянне адбываецца засваенне зместу – каштоўнасцей – норм; уключэнне ў дзейнасць, з дапамогай якой перадаюцца нормы, якія ўтвараюць культуру. Засваенне вучнямі культуры, узораў паводзінаў, маральных якасцей адбываецца праз прызму каштоўнасных арыентацый.

У. Л. Абушэнка разглядае *каштоўнасныя арыентацыі* як універсальную форму фіксацыі, замацавання і захавання элементаў сацыяльна-культурнага вопыту. Сярод выдзеленых аўтарам перспектываў канцэптуалізацыі вядучых паняццяў увага канцэнтруецца на аксіялагічным і дзейнасным разуменні феномена *сучасная культура*. У аснове культурнага выбару асобы ляжаць *каштоўнасныя прыярытэты*, якія *ва ўзаемасувязі з дзейнасным кампанентам у шырокім кантэксце “культурны код” (або “менталітэт”)* прадвызначаюць светаўспрыманне і гістарычна абумоўленыя паводзіны нацыі. Як вядома, культура народа, яго характар, маральна-духоўныя імператывы фарміруюцца пад уздзеяннем аб’ектыўных умоў. У вузкім кантэксце культурны код разумеецца як іерархічная, упарадкаваная сістэма знакаў матэрыяльнага і духоўнага свету, як носбітаў сэнсаў. Знакамі захавання і перадачы сістэмы значэнняў культуры могуць выступаць самыя розныя аб’екты і з’явы. Адпаведна *культурныя коды* – гэта другасныя знакавыя сістэмы, у якіх выкарыстаныя розныя сродкі для кадзіравання праяў светапогляду пэўнага соцыуму. *Каштоўнасці і нормы, захаваныя ў культуры (сімвалічны ўзровень), выяўляюцца ў рэальных мадэлях паводзін (дзейнасны ўзровень)*. На сімвалічным узроўні мы маем справу з культурным кодам сучаснага грамадства. Культурны код, паводле пераканання вучонага, трансліруе цывілізацыйныя і нацыянальна-культурныя каштоўнасці [1, с. 274].

З мэтай класіфікацыі жыццёвых стратэгий У.Л. Абушэнка падзяляе *каштоўнасці на базавыя і інструментальныя (каштоўнасці-сродкі)*.

Базавыя каштоўнасці складаюць ядро асобы, з'яўляюцца асноўным матывам сацыяльнай актыўнасці, вызначаюць праграму і стратэгію жыццядзейнасці. Гэтыя каштоўнасці пабуджаюць да дзейнасці і сацыяльнай актыўнасці. *Інструментальныя каштоўнасці* вызначаюцца як рэсурсы, якія выкарыстоўваюцца індывідамі ў сацыяльных практыках, адносяцца да сродкаў дасягнення ўласных ідэй. Стратэгіі сацыяльна-культурных паводзін вызначаюцца базавымі жыццёвымі арыенцірамі

На думку праф. Л. Г. Цітарэнкі, *каштоўнасці праяўляюцца ў свядомых і несвядомых арыентацыях* на пэўныя віды дзейнасці, маральныя прынцыпы і культурныя нормы, паводзіны, ацэнкі ўласнага жыцця і вызначэнне яго сэнсу, на адносіны да грамадства і эпохі [7, с. 3].

Такім чынам, іерархія каштоўнасцей можа трансфармавацца, аднак самі базавыя каштоўнасці не знікаюць. Змяняецца сэнс і функцыянальная значнасць каштоўнасцей пэўнай эпохі. Каштоўнасці, якія прыняла асноўная частка грамадства, выконваюць ролю базавых норм і прынцыпаў, што вызначаюць свядомасць і паводзіны людзей. У класіфікацыі Л.Г. Цітарэнкі вылучаюцца найперш *агульначалавечыя тэрмінальныя каштоўнасці*: *сям'я* – праяўляецца на мікраўзроўні існавання чалавека, незалежна ад знешніх фактараў чалавек арыентаваны на сям'ю; *праца* – сэнсаўтваральная агульначалавечая каштоўнасць, якая праяўляецца на ўзроўні асобы, рэалізуе магчымасць быць патрэбным грамадству; *сябры, знаёмыя* – гэта сфера паўсядзённых міжасобасных зносін, у якой адбываецца сацыялізацыя і самарэалізацыя асобы; *вольны час* – самастойная каштоўнасць як сродак і необходимая ўмова рэалізацыі асобы; *рэлігійная вера* – традыцыйная каштоўнасць, уласцівая ўсім тыпам грамадства; *парадак* – каштоўнасць макраўзроўню, необходимая асобе і сацыяльным групам, яна з'яўляецца базавай умовай для існавання грамадства; *свабода* – каштоўнасць, якая атрымала свой статус толькі ва ўмовах сучаснага грамадства; *дэмакратыя* – як і папярэдняя каштоўнасць, атрымала свой статус ва ўмовах індустрыяльнага грамадства; *роўнасць* – сучасная палітычная каштоўнасць грамадства; *грамадская мараль* – базавая каштоўнасць грамадства, характарызуе прынятыя ў ім правілы і нормы чалавечага жыцця; *давер* – базавая каштоўнасць, якая вызначае ўнутраны свет беларусаў, мае агульначалавечае значэнне [7, с. 45–46]. Вызначаныя каштоўнасці праяўляюцца як на асобасным, міжасобасным узроўнях (як необходимая ўмова для камунікацыі), так і на ўзроўні сацыяльных інстытутаў грамадства

Л. Г. Цітарэнка разглядае каштоўнаснае асяроддзе сучаснага беларускага грамадства ў параўнанні з каштоўнасным светам савецкага часу. Зразумець перамены ў каштоўнаснай свядомасці людзей, значыць, акрэсліць, куды рухаецца сучаснае беларускае грамадства, якія змены ў ім адбыліся і могуць адбыцца. Трансфармацыі каштоўнасцей маюць свае прычыны. Па-першае, распад СССР дазволіў беларускаму грамадству

пазбавіцца ад каштоўнасцей сацыялізму, не ўласцівых беларусам: залішняя палітызацыя жыцця, адкрыты рацыяналізм, атэізм і г.д. Па-другое, пераадоленне постсавецкага крызісу дэманструе пастаянства традыцыйных каштоўнасцей у беларускім грамадстве – сям’я і праца. Гэтыя каштоўнасці ўласцівы беларусам на працягу стагоддзяў, сёння яны набываюць фундаментальнае значэнне асновы чалавечага быцця. Па-трэцяе, сёння побач з традыцыйнымі каштоўнасцямі ў грамадскай свядомасці выразна прасочваюцца і новыя: вольны час, міжасобасныя зносіны. Па-чацвёртае, узрастае значнасць каштоўнасці якасці жыцця. Сацыяльна значымымі сёння выступаюць гендарная роўнасць, сацыяльная згуртаванасць, арыентацыя на прыярытэтнае развіццё адукацыі ў краіне, падтрымка сацыяльнай палітыкі дзяржавы.

Вучоныя Цэнтра сацыялагічных і палітычных даследаванняў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта выявілі і абгрунтавалі наступныя палажэнні аксіялагічнай прасторы беларусаў: базавыя каштоўнасці беларусаў (сям’я, праца, сацыяльны ўклад, палітычныя каштоўнасці, рэлігія) практычна не адрозніваюцца ад каштоўнасцей жыхароў іншых еўрапейскіх дзяржаў. Каштоўнасцае ўсведамленне жыхароў нашай краіны фарміравалася на працягу многіх стагоддзяў пад уздзеяннем ключавых падзей еўрапейскай гісторыі. Каштоўнасці грамадства змяняюцца марудна, іх рэфармаванне можа адбывацца не менш, чым на працягу сарака гадоў.

Вынікі параўнальнага аналізу паказваюць, што каштоўнасцы ўстаноўкі насельніцтва Беларусі, Малдовы, Украіны, Азербайджана, Арменіі ў цэлым бліжэй да традыцыйных, гістарычна сфарміраваных, чым да тых, якія пазіцыянуюцца як “еўрапейскія” [8, с. 217].

Такім чынам, у сацыялагічных даследаваннях няма адзінай думкі пра прыроду і механізм фарміравання каштоўнасцей арыентацый. Адны вучоныя (А.І. Ляўко, Л.В. Ахмерава-Ільіна) каштоўнасцы арыентацыі суадносяць з духоўнай культурай грамадства, а механізм іх фарміравання – са светапоглядным засваеннем гэтых каштоўнасцей, з дапамогай ідэалагічных, педагагічных і іншых сродкаў. Другія вучоныя (М.М. Звёздкін, К.А. Данілава) станаўленне каштоўнасці і каштоўнасцы арыентацыі аб’ядноўваюць з працэсам фарміравання патрэбнасцей чалавека, з асэнсаваннем сродкаў задавальнення гэтых патрэбнасцей. Трэція даследчыкі (У.Л. Абушэнка, Л.Г. Цітарэнка) праблему каштоўнасцей і каштоўнасцей арыентацый трактуюць у кантэксце мэтамеркавання, выбару ідэалу, узору, маральных і эстэтычных поглядаў.

Аналіз прац даследчыкаў выяўляе: каштоўнасцы арыентацыі з’яўляюцца істотным элементам сацыялізацыі і фарміравання асобы, уплываюць на сацыяльную актыўнасць і паводзіны чалавека. Каштоўнасці грамадства трансфармуюцца, што сведчыць аб пастаянным развіцці і адаптацыі грамадства да новых умоў і выклікаў жыцця. Такім чынам, каштоўнасцы арыентацыі з’яўляюцца дынамічным і шматгранным

феноменам, які патрабуе далейшага вывучэння і аналізу. Разуменне іх ролі і механізмаў фарміравання дазволіць больш эфектыўна ўплываць на працэсы сацыялізацыі і развіцця асобы, а таксама спрыяць стабільнасці і гармоніі ў грамадстве.

Літаратура

1. Абушенко, В. Л. Основания культурсоциологии : избранные труды / В. Л. Абушенко ; сост. А. В. Комаровский. – Минск : Беларуская навука, 2016. – 497 с.
2. Ахмерова-Ильина, Л. В. Ценностные ориентации личности учащихся и их роль в организации образования в общеобразовательной школе : дис. ... канд. соц. наук / Л. В. Ахмерова-Ильина. – Минск, 1999. – 111 с.
3. Данилова, Е. А. Трансформация базовых ценностей молодежи Республики Беларусь: социологический анализ : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.01 / Е. А. Данилова. – Минск, 2009. – 109 с.
4. Звёздкин, Н. М. Формирование патриотических ценностей в системе государственной молодежной политики Республики Беларусь: дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08 / Н. М. Звёздкин. – Минск, 2021. – 156 с.
5. Левко, А. И. Образование на перекрестке культур и цивилизаций / А. И. Левко. – Минск: Бел. навука, 2023. – 468 с.
6. Левко, А. И. Проблема ценности в системе образования / А. И. Левко, Л. В. Ахмерова. – Минск: НИО, 2000. – 311 с.
7. Титаренко, Л. Г. Ценностный мир современного белорусского общества : гендерный аспект / Л. Г. Титаренко. – Минск. : БГУ, 2004. – 205 с.
8. Ценностный мир современного человека : страны Восточного партнерства, Европейский союз и Россия в международных проектах по изучению ценностей / Д. Г. Ротман [и др.] ; под ред. Д. М. Булынько, А. Н. Данилова, В. В. Правдивца, Д. Г. Ротмана – Минск : БГУ, 2016. – 219 с.

Д. С. Бабаедаў

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3'373.23:398.2(576.5)

ПРОЗВІШЧЫ І МЯНУШКІ Ў МОВЕ ЛЕГЕНД І ПАДАННЯЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Ключавыя словы: легенда, мова, мянушка, паданне, прозвішча.

Артыкул прысвечаны даследаванню прозвішчаў і мянушак, якія ўжываюцца ў мове легенд і паданняў Віцебшчыны і ўтрымліваюць у сваім значэнні лінгвакраіназнаўчую інфармацыю. Спецыфіка выяўленага лінгвакраіназнаўчага кампанента значэння ў прозвішчах і мянушках сведчыць пра тое, наколькі глыбока ў фальклоры могуць атрымаць моўнае ўвасабленне нацыянальныя асаблівасці рэчаіснасці таго ці іншага этнасу як лінгвакультурнай супольнасці, асаблівасці яго менталітэту і светаўспрымання, культурна-этнаграфічныя традыцыі, сацыяльна-бытавыя і прыродна-ландшафтныя ўмовы пражывання.